

Versos contra la turistificació

L'ecolingüisme en dos poetes dels Països Catalans

Andrea Pereira*

Universitat Autònoma de Barcelona

andrea.pereira@uab.cat

Resum: Aquest article estudia el tractament de la turistificació en dos poetes dels Països Catalans, Ponç Pons (Alaior, 1956) i Jordi Julià (Sant Celoni, 1972). El treball parteix de les idees plantejades per Guillem Colom-Montero sobre el turisme de masses a Mallorca i com es formula literàriament en la narrativa d'alguns escriptors illencs. L'objectiu és anar una mica més enllà i analitzar com s'aborda aquest tema des d'un altre gènere literari i amb dos autors de zones diferents del domini lingüístic. La tria d'aquests autors respon a l'interès de fer dialogar dos poetes que s'han llegit mútuament i que reivindiquen l'ecolingüisme com una de les vies per revertir, almenys en l'imaginari col·lectiu, la pèrdua de la identitat cultural que els és pròpia.

Paraules clau: Jordi Julià, Ponç Pons, poesia, turistificació, ecolingüisme.

Verses against touristification. Ecolinguism in two poets of the Catalan Countries

Abstract: This article studies the treatment of touristification in two poets from the Catalan Countries, Ponç Pons (Alaior, 1956) and Jordi Julià (Sant Celoni, 1972). The paper is based on the ideas put forward by Guillem Colom-Montero about mass tourism in Mallorca and how it is formulated literary in the narrative of some island writers. The aim is to go a little further and analyse how this subject is dealt with from another literary genre and with two autors from different areas of the linguistic domain. The choice of the autors responds to the interest of holding dialogue with two poets who have read each other books and who claim ecolinguism as one of the ways to reverse, at least in the collective imagination, the loss of their cultural identity.

Keywords: Jordi Julià, Ponç Pons, poetry, touristification, ecolinguism.

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 39-43. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.8
Data de recepció: 1-11-2023. Data d'acceptació: 19-12-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Andrea Pereira és doctoranda en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat Autònoma de Barcelona, on imparteix aquestes matèries. La seva recerca se centra en la crítica literària, la traducció literària i la poesia i el teatre contemporanis. ORCID: 0000-0002-6213-806X.

Introducció

En les últimes dècades, els problemes derivats de la turisticació no només s'han abordat des d'un punt de vista polític, econòmic i social, sinó també literari. Segons Guillem Colom-Montero (2019), això es deu a la interpretació del turisme de masses com un trauma cultural. A partir de la lectura atenta de les idees de J. C. Alexander, exposa que aquesta ferida emocional es produeix quan un canvi social sobtat soscava l'homogeneïtat cultural, la coherència i l'estabilitat d'una comunitat, afectant així la seva identitat col·lectiva. Atès que aquest tipus de trauma és el resultat d'un procés de construcció sociocultural col·lectiva, les representacions artístiques (i, per tant, literàries) són clau per legitimar aquest sentiment. Tanmateix, a partir de l'anàlisi dels dos còmics de Toni Planiss i Xisco Fuster, *Els darrers dies de l'Imperi Mallorquí* i *Un infern a Mallorca (La decadència de l'Imperi Mallorquí)*, conclou que, per bé que puguem parlar d'un trauma cultural a l'illa, no hi trobem una de les idees que defensa Piotr Sztombka sobre el trauma, ja que els autors reconeixen els illencs com a part responsable de la pèrdua de la identitat col·lectiva, i, segons el sociòleg polonès, aquest xoc emocional només el trobaríem en el cas de ser un episodi sobrevingut i imposat per agents externs.

A la conferència «Respostes literàries i culturals al sobreturisme a Mallorca», de Colom-Montero de 2022, es continua indagant en la relació entre turisticació i trauma cultural a l'illa a partir d'altres obres narratives, com *Hotel Indira*, de Melcior Comes, o *Les possessions*, de Lluïcia Ramis. Gràcies a la crònica de Martínez Ferrándiz (2022), sabem que l'investigador analitza aquestes obres per problematitzar el sentiment de colonització cultural i de la pèrdua de la identitat mallorquina. Sens dubte, les recerques del professor de la Universitat de Glasgow representen un bon punt de partida per a tots els investigadors i lectors encuriósos que volen aproximar-se a l'estudi de la relació entre literatura i turisticació en la literatura catalana. Tanmateix, encara queden molts fronts oberts, com l'anàlisi d'aquest tema en altres gèneres literaris i en l'obra d'autors d'arreu dels Països Catalans. En aquest article, ens centrarem a analitzar com s'ha abordat aquest assumpte des de la poesia a partir de l'estudi de l'obra ecolingüística de Ponç Pons (Alaior, 1956) i Jordi Julià (Sant Celoni, 1972), dos poetes que, com assenyala Jordi Llavina (2023), comparteixen l'interès per la reflexió sobre la relació entre la identitat i el territori.

Turisticació i ecolingüisme en l'obra de Ponç Pons

Al llarg de la seva producció literària, Ponç Pons sempre ha reivindicat la identitat menorquina: «He vist Menorca verge i he volgut | ser sempre, obert al món,

bo i menorquí» (Pons, 2005, p. 81). La seva estada a França de jove, el paradís modern i intel·lectual amb què somiava de petit, li fa adonar-se que viure a l'estranger, sense crear vincles profunds amb la llengua i el territori a què pertany, no té cap sentit. La seva literatura, com s'intenta demostrar a l'article «Ponç Pons i l'experiència del desarrelament a partir d'*Els ullastres de Manhattan*», lligaria amb el pensament de Simone Weil quan diu que l'ésser humà «necessita rebre la quasi totalitat de la seva vida moral, intel·lectual, espiritual, a través dels mitjans dels quals naturalment forma part» (Pereira, 2020). En unes altres paraules, la poesia de Pons és una poesia d'arrelament.

Per aquest motiu, segons l'autor de *Dillatari*, la turisticació de Menorca amenaça la possibilitat de viure d'acord amb la filosofia de la intel·lectual francesa, perquè igual que els escriptors mallorquins de què parla Colom-Montero, Pons també té la sensació que els menorquins estan sotmesos a un procés de colonització cultural, tal com podem llegir a «Els dies antics», poema en què el jo s'adreça a Salvatore Quasimodo:

Territori envaït,
veim morir lentament
els paisatges de l'ànima.
Som allò que se'n diu
pobles colonitzats,
en el fons no tenim
cap consciència de pàtria.
(Pons, 2011, p. 42)

En aquests versos, Pons, com els seus veïns illencs, també és crític amb els seus conciutadans, i els fa responsables de la pèrdua de la identitat menorquina, ja que no tenen consciència de pertinença a l'illa, perquè, com diu més endavant, han venut el seu territori «per ser part, postmoderns, | d'un caòtic desastre» (Pons, 2011, p. 42). En altres paraules, la identitat local queda substituïda per la identitat global i, de retruc, subordinada a les lleis del sistema capitalista, que, tal com explica el poeta a *El rastre blau de les formigues*, no només ha destruït el territori a causa de l'edificació de pisos turístics, sinó que també ha tingut un impacte negatiu en la pervivència del comerç local menorquí: «Aquí, a Menorca, vivíem del camp, del calçat, de la bijuteria, de petits negocis familiars. Ara ens fan dependre del turisme i ens ho desvirtuen tot» (Pons, 2014, p. 199).

Amb la crítica al turisme de masses, Pons posa de manifest un dels perills del capitalisme: la falta d'ètica. Abans de la turisticació de l'illa, Menorca tenia les seves pròpies tradicions comercials i funcionaven bé, la gent guanyava prou diners per viure humilment, sense grans pretensions. Aquest mode de vida lligaria

amb el franciscanisme que defensa l'autor a poemes com «Oda a unes avarques», en què lloa el calçat típic menorquí. De retruc, podríem dir que en aquest poema també hi ha una defensa implícita del comerç local que fa possible la venda i producció d'aquestes sabates:

Franciscanes, humils,
pell i roda de cotxe,
amb vosaltres he vist
els indrets ancestrals
on batega Menorca
i he notat dintre meu,
ple de joia i d'orgull,
que em naixia una pàtria.
(Pons, 2011, p. 185)

Pons és conscient que l'activitat comercial pròpia de Menorca està desapareixent i, amb ella, una part de la identitat illenca, atès que el comerç local lliga amb les pràctiques culturals tradicionals i el respecte pel territori. La filosofia capitalista, en canvi, es relaciona amb l'avarícia i, per tant, és l'antítesi de la humilitat franciscana que defensa el poeta. L'objectiu no és guanyar prou diners per viure, sinó el màxim de diners possible, i, per aconseguir aquest desig, l'única alternativa és explotar els recursos del territori. Per aquest motiu, tant als poemes com als dietaris trobem referències a les deixalles que destrossen l'ecosistema menorquí. Amb aquestes descripcions, l'autor de *Nura* vol deixar petja d'aquesta realitat postmoderna que aboca els menorquins a la pèrdua de la seva identitat cultural. A tall d'exemple, a *Dillatari* escriu aquests versos: «Reialme ocult. | Fangar de plàstics morts. | Call i faig versos» (Pons, 2011, p. 92).

Així mateix, una de les característiques de l'obra de Pons és la idealització del paisatge de la infantesa, que tot sovint el relaciona amb els de la Grècia mítica (Villalta-Lora, 2013, p. 238). A *El rastre blau de les formigues*, per exemple, el poeta descriu així la seva relació amb el territori: «Soc un nòmada, un explorador, un aventurer que recorre enamorat aquests set-cents quilòmetres que té Menorca. Soc un Ulisses que vol regressar a l'illa de la seva infància» (Pons, 2014, p. 159).

Davant la progressiva destrucció del paisatge illenc (que també es vincula amb la pèrdua dels mots que fa servir per designar la realitat que l'envolta), Pons defensa la cultura menorquina a partir del pensament ecolingüístic, que es basa en l'exploració del paper del llenguatge en les interaccions vitals entre els éssers humans, les altres espècies i el medi ambient (The International Ecolinguistics Association, 2023). En altres paraules, la filosofia ecolingüística busca protegir la diversitat cultural a través de la reivindicació de la llengua i el territori propis de cada comunitat. Al

llarg de la seva producció literària, Pons empra tres estratègies que li resulten útils per no deixar morir la identitat menorquina: la pràctica del dietarisme, la creació de neologismes i l'ús de la toponímia.

Pel que fa al dietarisme, el poeta defuig de les convencions genèriques, ja que tant *Pessoanes* com *Dillatari*, *El rastre blau de les formigues* i *Els ullastres de Manhattan* presenten un caràcter híbrid, perquè hi trobem poemes, aforismes i la narració de la quotidianitat sense recórrer a la datació. Tanmateix, allò que és important destacar és per a què li serveix aquest tipus de gènere. Segons Jordi Julià (2008a), que també l'ha cultivat, «l'apunt de dietari és un mirall còncau capaç de reflectir la nostra imatge (i la dels nostres veïns), i una via d'entendre i d'explicar-se la vida que ens envolta». Podríem dir, doncs, que li serveix per historiar el present i continuar generant un sentiment de comunitat entre els seus conciutadans. Quant a la creació de neologismes, aquesta estratègia li serveix per no deixar morir la llengua menorquina i continuar creant nous mots per explicar-se la realitat cultural illenca. A tall d'exemple, «dillatari» és una mena de calambur que posa l'illa enmig del dietari. Amb aquest mot, podríem dir que el mateix poeta és conscient d'esdevenir un cronista de la realitat del seu territori. Finalment, Pons utilitza la toponímia menorquina per reivindicar el paisatge illenc, per fer-lo perviure en el seu present més immediat, però també en el temps del lector, perquè «potser després de morts viurem llegits | pels ulls d'algué que ens ressuscitarà» (Pons, 2005, p. 81).

Ja per acabar amb l'anàlisi de l'obra de Pons, cal destacar que l'autor d'Alaior no està en contra de viatjar i conèixer noves cultures, sinó del turisme de masses i les pràctiques econòmiques, socials i culturals que se'n deriven, en què veiem la subversió dels valors de la Grècia mítica: «Els antics viatgers s'han convertit en masses de turistes, els sàtirs van de discoteques i els faunes fan feina a hotels» (Pons, 2011, p. 148). La pèrdua d'aquests valors, Pons l'explica molt bé a *Els ullastres de Manhattan*, en què narra un viatge que va fer a Nova York amb la seva dona. En aquest llibre, recorda els tipus de viatgers que proposa Tzvetan Todorov a *Nous et les autres* i defensa el model del filòsof (aquell que «viatja per aprendre») i l'impressionista (el que «s'interessa pel paisatge, els éssers humans i sobretot la cultura») (Pons, 2020, p. 14). Pons, doncs, s'oposa al turista, que, segons el teòric francès, és un individu amb presses, que s'estima més els monuments que no pas les persones. Actualment el relacionaríem amb el viatger que busca allò que és «instagramejable». Tanmateix, la seva actitud no només passa per fotografiar monuments, sinó també per enregistrar les experiències que se suposa que ha de tenir una

persona quan marxa de vacances (allò que Pons va resumir amb l'expressió «sun, sea, sex» a «Estiuetari», de *Pessoanes*). Segons la descripció del turista que ens proposa Todorov, aquest tipus de viatger seria un individu deshumanitzat, i, de fet, aquest és el tractament que rep per part del poeta menorquí: «Hi ha dies que per sort la tramuntana | s'enduu els mals esperits i el mar s'espolsa | martiritzant l'ardent ferum dels bàrbars» (Pons, 2005, p. 53).

Turistificació i ecolingüisme en l'obra de Jordi Julià, un diàleg amb la literatura de Ponç Pons

La poesia de Jordi Julià s'inscriu en la tradició ecolingüística cultivada per Ponç Pons. Entre el 2006 i el 2007, quan escriu *Planisferi lunar*, el poeta català ja és un lector crític de l'obra del menorquí. Al seu *Dietari de lectures*, dedica un capítol a l'anàlisi de *Nura*, una de les obres més importants de Pons, que va merèixer els Jocs Florals de Barcelona 2002. En aquesta entrada de dietari, Julià destaca la importància que té el record de la infantesa en aquest llibre, i relaciona la poesia del menorquí amb la d'arrel romàntica: «Del romanticisme ençà [...] veiem com el jo s'ha vinculat a un paisatge, i moltes vegades la descripció de la seva identitat, la construcció de l'ésser, en moments de crisi personal, però especialment social, han provocat una recuperació del paisatge imaginari, que sol coincidir amb el paisatge infantil» (Julià, 2008a, p. 164).

La recuperació del record de la infantesa en relació amb una proposta ecolingüística també la trobem en l'obra del celoní, concretament als llibres *Planisferi lunar* (2008b), *L'estranya terra* (2022a) i *Elegia d'agost* (2022b). Tanmateix, a diferència de Pons, el primer llibre de tall ecolingüístic de Julià no aborda els problemes de la turistificació, sinó la transformació del paisatge de Sant Celoni arran de l'edificació d'habitatges per acollir l'arribada de nous veïns al poble, que busquen reproduir els estils de vida de la ciutat però a un preu més assequible: «Tan ràpid com el jo físic canvia, | el poble es va inundant per ser ciutat: | la mullena de cases s'estén lluny» (Julià, 2008b, p. 78). Julià, doncs, s'interessa pel tractament poètic de la turistificació a *L'estranya terra* i *Elegia d'agost*, i molt especialment en aquest darrer llibre, en què reflexiona sobre els canvis en el paisatge dels Riells de Dalt (l'Escala), on estiujava de petit:

El contrast entre el paisatge urbanitzat que vaig trobar i el record idíl·lic dels estius infantils passats a la casa que la meva padrina i el meu oncle tenien a tocar de les pinedes i els camps ja abandonats (relativament a prop del massís del Montgrí i de cala Montgó) em va provocar una impressió completament atordidora. Al cap de vint anys i sense haver-hi estat en tot aquell temps, veia

que l'entorn rural i mig boscós que tenia a la memòria havia quedat completament transformat en carrers i més carrers de casetes blanques enganxades per als estiuers, totes iguals (Julià, 2022b, p. 70).

Com en el cas de Pons amb Menorca, la destrucció del paisatge de la infantesa és fruit del capitalisme global, que promou una cultura homogeneïtzadora que esborra les diferències entre els pobles i que, en conseqüència, genera el que Marc Augé va anomenar *no-llocs*. Les casetes blanques a què fa referència en el fragment acabat de citar podrien interpretar-se des d'aquesta perspectiva: la particularitat de les cases i els paisatges empordanesos s'ha substituït per l'estètica homogeneïtzadora del que és un poble de costa atractiu per als turistes (casetes blanques ben a prop de la platja). El millor exemple per il·lustrar això, de fet, el trobaríem a Binibèquer (Menorca), un fals poble de pescadors construït als anys setanta del segle passat. Com hem explicat abans a partir de la classificació de viatgers que proposa Todorov, el turista buscaria el mateix tipus d'atraccions a tot arreu, la fotografia *instagramejable* que els farà tenir molts *likes* a les xarxes socials.

La crisi identitària que provoca aquesta vivència en el poeta català és el que l'anima a escriure *Elegia d'agost*. Com exposa a la contracoberta del llibre, pretén «comprendre qui som, com funciona la memòria, com ens relacionem amb el món natural i com l'hem anat oblidant, juntament amb els mots que el designaven» (Julià, 2022b). En realitat, la intenció que persegueix Julià en aquest llibre és la mateixa que a *Planisferi lunar*, però bé que en aquesta primera obra de tall ecolingüístic no abordi el tema de la turistificació. Això demostraria que, en el fons, els problemes derivats del turisme de masses són conseqüència del capitalisme global, del desig de fer diners independentment de l'impacte que això pugui tenir en el territori. De fet, el pròleg de *Planisferi lunar* el signa Ponç Pons i ja es pot intuir que, en el fons, la pèrdua de la identitat cultural menorquina i celonina rau en la depravació urbanística, sempre vinculada al capitalisme: «aquest llibre [el de Julià] és un tractat d'enyor i ecolingüística que es rebel·la contra la depravació urbanística, la banalització cultural i la prostitució literària» (Pons, 2008, p. 21).

Pel que fa a les estratègies literàries emprades per subvertir aquesta colonització cultural, a Julià, la formulació del record de la infantesa lligada al paisatge natural li permet recuperar en l'imaginari col·lectiu un món que ja no existeix i que només pot perviure en la memòria. Per a l'autor de *L'estranya terra*, no es tracta només de recuperar imatges oblidades, sinó també paraules pròpies del parlar celoní que no han quedat

recollides als diccionaris normatius, per bé que les adapta a la proposta fabriana i prova de documentar el seu origen etimològic. El que és interessant a *Elegia d'agost* és que, malgrat que la veu poètica se situï a l'Alt Empordà, Julià no recupera el parlar d'aquella zona, sinó el de Sant Celoni, perquè, com tothom, prova d'explicar-se aquesta transformació del territori a partir del seu llenguatge més íntim. Dit amb unes altres paraules, el que defensa Julià és que la nostra relació amb el món sempre està condicionada per la nostra tradició més pròxima. En el seu cas, la del seu poble i, per extensió, el Baix Montseny.

L'ús de la parla celonina per descriure el paisatge empordanès resulta molt il·lustratiu a «Fonolleda», en què el poeta fa servir el mot *brinxa*. Gràcies a la nota final d'*Elegia d'agost*, sabem que aquesta paraula designa una «petita branqueta, ja que, a part d'haver-hi la font de la Brinxa al Montnegre, Joan Veny la tracta com un derivat de *vinça*, és a dir, 'fibra', al seu *Petit atlas lingüístic del domini català*» (Julià, 2022b, p. 72). Tanmateix, aquest mot vinculat al Montnegre, i, per tant, al seu poble, l'empra per explicar un gest familiar, i que suposem que devia fer quan estiuejava als Riells de Dalt: estirar una branqueta de fonoll i posar-se-la a la boca. Llegim les dues últimes estrofes:

Bernats pudents hi habiten,
i els cargols s'hi han quedat.
N'estires una brinxa
amb un gest familiar.

El seu gust no t'agrada,
tant ara com abans.
La deixes a la boca.
Dolça continuïtat.

(Julià, 2022b, p. 26)

En definitiva, la proposta de Julià respon, com ell mateix indica, «a la necessitat de salvar de l'oblit aquella part de mi, d'una gent i d'un paisatge, continguda en unes paraules que no solen tenir cap lloc en la literatura catalana actual; i, al mateix temps, a la voluntat de restituir al català literari aquells mots que mai no li haurien d'haver mancat» (Julià, 2008a, p. 90).

Per concloure

Aquest article pretén ser una primera aportació a algunes de les idees plantejades per Guillem Colom-Montero a partir de l'estudi de dos poetes d'expressió catalana que aborden el tema de la turistificació en la seva poesia. Gràcies a l'anàlisi comparativa de l'obra de tall ecolingüístic de Ponç Pons i Jordi Julià, constatem que aquest problema no només el trobem a les illes Balears, sinó també a altres indrets dels Paï-

sos Catalans, com l'Empordà. Davant la pèrdua de la identitat cultural que els és pròpia, el treball de la llengua literària (per bé que de maneres diferents) els permet subvertir, dins l'imaginari col·lectiu, aquest procés de colonització cultural. Un aspecte que no s'ha pogut tractar en aquest article, però que resta una via d'estudi oberta, és la relació entre les conseqüències de la turistificació urbana i la tendència d'una part de la poesia postmoderna a deixar les experiències de ciutat per girar el cap vers el redescobriments de la natura.

Des del nostre punt de vista, una cosa es relacionaria amb l'altra.

Bibliografia

- Colom-Montero, Guillem. 2019. «Mass tourism as cultural trauma: An analysis of the Majorcan comics *Els darrers dies de l'Imperi Mallorquí* (2014) and *Un infern a Mallorca (La decadència de l'Imperi Mallorquí)* (2018)». *Studies in Comics*, 10(1), pp. 49-71.
- Julià, Jordi. 2008a. *Dietari de lectures. Literatura i postmodernitat (2005-2007)*. Lleida: Pagès.
- 2008b. *Planisferi lunar*. Palma: Moll.
- 2022a. *L'estranya terra*. Lleida: Pagès.
- 2022b. *Elegia d'agost*. Barcelona: Saldonar.
- Llavina, Jordi. 2023. *Elegia pel goig sublim d'un moment*. Recuperat el 19 de desembre de 2023 de <https://www.lrp.cat/lrp-arts/article/2287095-elegia-pel-goig-sublim-d-un-moment.html>.
- Martínez Ferrándiz, Rosanna. 2022. *Respostes literàries i culturals al sobreturisme a Mallorca. Panoràmica d'un trauma*. Recuperat el 31 d'octubre de 2023 de <https://blogs.uoc.edu/literaturacat/respostes-literaries-i-culturals-al-sobreturisme-a-mallorca-panormaica-dun-trauma/>.
- Pereira, Andrea. 2020. «Ponç Pons i l'experiència del desarrelament a partir d'*Els ullastrés de Manhattan*». *La Lectora. Revista Digital de Crítica Literària*. Recuperat el 31 d'octubre de 2023 de <https://lalectora.cat/2020/09/29/ponc-pons-i-l-experiencia-del-desarrelament-a-partir-dels-ullastrés-de-manhattan/#fnref-4942-9>.
- Pons, Ponç. 2005. *Pessoanes*. Alzira: Bromera.
- 2008. «Planisferi Julià». Dins: Julià, Jordi. *Planisferi lunar*. Palma: Moll.
- 2011. *Dillatari*. Barcelona: Quaderns Crema.
- 2014. *El rastre blau de les formigues*. Barcelona: Quaderns Crema.
- 2020. *Els ullastrés de Manhattan*. Barcelona: Quaderns Crema.
- The International Ecolinguistics Association. *About*. Recuperat l'1 d'octubre de 2023 de <https://www.ecolinguistics-association.org>.
- Villalta-Lora, Jesús. 2013. *País i poesia: el discurs etnohumanista de Salvador Espriu, Vicent Andrés Estellés i Ponç Pons*. King's College University. Recuperat l'1 d'octubre de 2023 de <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.631315>.

Fotografia de Pep Bonet